

AUTONÓMIATÖREKVÉSEK*

SZÁSZ ZOLTÁN

Autonómiavágyak és realitások a Habsburg Monarchia alkonyán

Az önrendelkezési jognak és az autonómia intézményének áttekinthetetlenül nagy irodalma elsősorban arra enged következtetni, hogy a modern kor olyan jelentős problémájáról van szó, melyben ma sincs normatív célzatú egyetértés, vagy talán még kevesebb az egyetértés a politikaformálók között, mint korábban – eltekintve a semminél alig többre kötelező, illendőségi nyilatkozatoktól. Még akkor is, ha az államépítkezésben az autonómia alkalmazása ma azért nem ismeretlen. Jellemző, hogy van olyan állammal és politikával foglalkozó kézikönyv, melyben autonómia vagy önrendelkezés címszó külön nem is szerepel.¹

Közel egy évszázad telt el a Habsburg Monarchia, a történelmi Magyarország belső átrendezési kísérletei, valamint likvidálása óta. Mi változott tárgyunkban? Egy rokon témakörben tartott – 2008. novemberi – pécsi konferencián az alábbi konklúzió hangzott el napjainkról:

* A blokk két tanulmányának alapját képező előadás az MTA II. osztályának 2009. május 14-i közgyűlési tudományos ülésén (*Nemzet, nemzetiség, nemzetépítés Kelet-Közép-Európában*) hangzott el.

¹ A közvetlenül használt irodalomból példaszerűen: Marko, Joseph: *Autonomie und Integration*. Wien-Köln-Graz, 1995; Mommsen, Hans: *Die Sozialdemokratie und die Nationalitätenfrage im habsburgischen Vielvölkerstaat*. 1. Wien, 1963; Wierer, Rudolf: *Der Föderalismus in Donauraum*. Graz-Köln, 1960; Kann, Robert A.: *Das Nationalitätenproblem der Habsburgmonarchie. Geschichte und Ideengehalt der nationalen Bestrebungen vom Vormärz bis zur Auflösung der Reiches im Jahre 1918*. Graz-Köln, 1964; A kérdés adatszerű háttéranyagát mintaszerűen bemutatja: *Die Habsburgermonarchie III. 1–2. Die Völker des Reiches*. Szerk. A. Wandruszka és P. Urbanitsch, Wien, 1978.

„Az államok az autonómia, mint lehetséges öngazgatási rendszer bizonyos előnyeinek elismerése mellett sem hajlandók az autonómiát általános államszervezési modellként elismerni és alkalmazni.

A nemzetközi jog számára ezért mindebből az a következtetés vonható le, hogy bizonyos embercsoportok és kisebbségek klasszikus értelemben vett autonómiához való jogáról nem lehet beszélni. Nem áll mögötte tehát a nemzetközi közösség egészének abbéli jogi meggyőződése, hogy az autonómia eszméje jogként kezelendő.²

Főleg azért, mert a nemzeti autonómiatörekvés – s a továbbiakban csak ezzel foglalkozunk – valóban integratív és emancipatórikus funkciót tölt be, valós versenymomentumot tartalmaz, az ún. utolérés felé hajtja a hátrébblevőket, illetve megkérdőjelezheti a politikai tér keretfeltételeit. Opponálja a hagyományosan misztifikált „egységet” és „az oszthatatlanságot”, ami pedig a 19. századi modern államnak máig kritériuma, s nem bírja el, ha külön politikai dimenzióvá teszik régiók, pláne etnikumok külön érdekeit. Az autonómia olyan (viszonylagos) függetlenség, amely magában hordozza a szuverenitás azon elemeit, amelyek legitímálják a teljes szabadság igényét, akár a teljes elszakadást. A nemzetállam nehezen tudja beilleszteni szerkezetébe a kisebbségeket, az államnemzethez hasonlítható szuverenitást igénylő „nemzeti kisebbség” pedig a maga részéről szinte kompromisszumképtelen. Ez a természetes ellentmondás már a 19. század politikai vitáiban nyilvánvalóvá vált. Máig feloldatlan.

A máig erős, gyakran persze leplezett politikai-mentális merevség egyben apró figyelmeztetés, hogy mennyire mértéktartónak kéne lennie az utókornak, amikor mai felsőbbrendűség-hitünkkel nyúlunk régmúlt korszakok dilemmáihoz, leszólva az egykori aktorokat, hogy nem lettek csodatévőök.

Abba már végképp nem mehetünk bele, hogy száz év politikai-emberi szörnyűségei és tudományos elemzése után is igencsak soványak az autonómia-jelzővel is ellátott nyelv- vagy nemzetiségi törvények, mindenütt, ahol valóságos kisebbségi nemzeti közösségek létéről van vagy lehetne szó (mint pl. oroszok, magyarok) – a tiroli, ibériai és ír példákat most máshová sorolva. Igaz, megfigyelhető már egy mégiscsak fontos, vonakodó enyhülés-bővülés a kisebbségi egyéni jogok kollektívként is való értelmezése irányában. A mának fényében az 1918. előtti közép-

² Szalayné Sándor Erzsébet: *Az autonómia múltja és jelene a nemzetközi jogban. In Kisebbségi autonómiatörekvések Közép-Európában a múltban és jelenben.* Szerk. Kupa László, Pécs, 2009. 25.

európai kudarcos törekvések nem tűnnek értelmetlennek, inkább tanulságosnak. Érdeemes erről legalább mintavételszerűen szólni.

*

A történeti és publicisztikai irodalomban az egész Osztrák-Magyar Monarchiára korán rákerült a nemzetek elnyomójának bélyege, éppen azzal, hogy nem adott önrendelkezési jogot, autonómiát népeinek, mármint az 1910-ben összességében 56%-ot kitevő 9 nem-magyar és nem-német etnikumnak. Sőt! Magyarországon még a németajkú sváboknak, szászoknak sem.

A nemzetközi irodalomban ugyanakkor régóta megkülönböztetik az itteni nem-magyarok helyzetét az ausztriai, pontosabban Lajtán-túli nem-németek jogállásától – mind a hivatalos nemzetiségi politika koncepciói, mind az egyes etnikumok önmegvalósítási lehetőségeinek vonatkozásában. Az összehasonlító kép – a hagyományos normák szerint – elmarasztalóbb Magyarországról. – Joggal. Különösen ha csak ítélni akarunk.

Ezt a történeti közhelyet azért kell szakmai körökben is fölemlíteni, mivel a kettős birodalom két fele közti különbségek az egész korszakban meghatározó jelentőséggel bírnak, az ausztriai fejlemények itthon eltérő nemzeti magatartásformákat indukálnak, az európai külvilág számára pedig a századfordulón tematizálódnak. Az önmagában nem jelentős magyar-osztrák politikai súrlódásokkal együtt a nemzeti-nemzetiségi kérdés egésze (valójában a legjobban kiragadható része) bekerül a nemzetközi politikába, a propaganda-sajtóba, jeleként a Monarchia szervi gyengeségének – ha az európai kabinetek még nem is akarják Ferenc József birodalmát egyértelműen az Oszmán Császársághoz hasonló súlylédő hajónak minősíteni.

Két eltérő történeti fejlődés alapján két eltérő állam- és nemzetfelfogás vált dominánssá a Lajtán innen és túl. A magyar állami nagytérrel szemben markánsan tagolt Ausztriában 1848-ban is, 1867-ben is elfogadott és rögzített lett a népek, nyelvek elvi egyenjogúsága, akkor is, ha a németek voltak az egyenlőbbek, a hegemonok. A nemzetek egyenjogúsága persze elvben is a személyek, egyének teljes egyenjogúságán keresztül érvényesült. Ezen a ponton van hasonlóság is az osztrák és magyar hivatalos felfogások között. Strukturálisan a németekkel egy súlycsoportba tartoztak a nagyobb népek: csehek, lengyelek vagy éppen a kisszámú olaszok.

Ez az osztrák „decentralizált egységállam” értékelhető területi érvényesülést biztosított a tartományoknak, nem tudta azonban kikapcsolni a hatalomért folyó nemzeti harcot, ami főként végeláthatatlan nyelvpolitikai-igazgatási vitákban és roppant akadozó központi parlamentben manifesztálódott. A magyar politikusok nem csak lenéztek e belharcokért „Ausztriát”, hanem félték is tőle; mind az antiliberalizmus („Kronlandfeudalismus”) erősödésétől, az abszolutizmus visszatérésétől, mind a nemzeti küzdelmek ide irányuló átsugárzásától. A németek Lajtán túli tartós visszaszorulása duplán ijesztően hatott. Láng Lajos a századvégen leírta, hogy „német jószágok is találkoznak, akik azt jövendölik, hogy a XX. században Bécs épp úgy szláv város lesz, mint ahogy szláv várossá lett az aranyos Prága a XIX. században”.³ A cseh kérdés volt a leg súlyosabb etnikai-nemzeti probléma a Lajtán túl. De az 1867 körül még sokkal kisebb súlyú dél-tiroli autonómia-igényt sem sikerült megoldani, noha eleinte volt rá német meg egyezési hajlandóság. Amint azonban az olasz és a német érdekek térbeli-földrajzi elkülönítése felmerült, a probléma megoldhatatlannak bizonyult; a bizalmatlanság megerősödött, 1901-ben már német falvak helyi érdekekre; a trónörökös az összbirodalmi (főleg csehországi) veszélyes kihatásra hivatkozva elvetették az autonómiatervet.

Az autonómia eszköze térségünkben a nemzetek szétválasztása. A birodalom fenntartásával megvalósítandó önrendelkezésnek, autonómia- és az ezt fedő föderációs törekvéseknek is a 19. század végétől közös lényege az állami-területi és nemzeti-kulturális szférák szétválasztása. Ezen az úton lehetett egyáltalán kísérleti terepet kialakítani.

A sokszínű „Ausztriában” egy mozgásban lévő „népmozaikról” volt szó; nagyhatalmú feudális urak befolyása, előretörő polgárosult csehek, nemesi hagyományú lengyelek, szaporodó paraszti meghatározottságú rutének, délszlávok nyomása mellett kellett a főként csehekkel „Konfliktgemeinschaftot”⁴ képező németek etnikai érdekeit külön szem előtt tartva, nemzeti autonómia-rendszert megalkotni – lehetőleg alkotmányos eszközökkel.

Kettőt emelnék ki az utolsó békebeli kísérletekből példaként.

³ Láng Lajos: *A nemzetiségek Magyarországon és Ausztriában*. Bp., 1898. 74–75.

⁴ Křen, J.: *Die Konfliktgemeinschaft. Tschechen und Deutsche 1780–1918*. München, 1996.

A Lajtán-túli csúcsteljesítmény: a demokratikus személyi autonómia

Az álnév alatt publikáló parlamenti könyvtárosból, jogszociológusból később ausztro-marxista teoretikussá előlépő Karl Renner (1870–1950) *A nemzetek önrendelkezési joga* c. könyvében egy nemzetek feletti jogrendet kínált a nemzetek hatalmi harcának felváltására. (Alapművének eredeti címe is erre utalt: *Az osztrák nemzetek harca az államért.*) Emlékeztetésül: Renner, mint általában a szocialisták, a modern nagy birodalmak híve, az etnikum felettieknek, mint az Egyesült Államok, amelyet a szövetségi államok ideáltípusának gondolt – vagy éppen Svájc. Közép-Európa soknemzetű térszerkezete, rendkívüli etnikai kevert-sége, a korrekt területi elhatárolások lehetetlensége miatt egy kettős struktúrát gondolt ki: a nemzetek feletti szövetségi államszervezetet és a mellérendelt – tehát nem alávetett – második hatalmi szervezetet az ún. személyi autonómia elve alapján. (Rokon ez persze Kossuth 1850-es évekbeli, Adolf Fischhof 1868 körüli nézeteivel, s szakítás a szociáldemokraták 1899. évi brünni határozatával, mely egyszerűen egy demokratikus államszövetséggé akarta alakítani Ausztriát, nemzeti alapú autonóm területi egységekre építve.)

„Mindenütt egy egyszerű séma szerint tartományokra, körzetekre és községekre osztva találkozunk az állammal. Nekünk viszont az országot kétszer kell különböző alapelvek szerint felmérni. Kettős hálót kell a térképre ráhelyeznünk: egy ökonómiai és egy etnikait... A népeiséget kétszer kell megszervezni: egyszer nemzetileg, egyszer pedig államilag... Ez lesz az államjogi és közigazgatás-technikai nívóum...”⁵

Nyolc nemzeti kormánya lett volna a Lajtán-túli világnak; mind a nyolc Bécsben. Nemzeti igazgatás minden szinten, persze a személyi autonómia, regisztráció, nemzeti-személyi kataszter alapján. Nyolc gubernális egység váltotta volna fel a 17 „elavult” korona-tartományt; ezek már nem etnikai szempontok, hanem gazdasági-földrajzi racionalitások szerint alakítandók. Ezek aztán négy nagyobb régióba tagolandók, Bécs, Prága, Lemberg, Trieszt székhellyel. Legfelül persze ott a Korona, a császár, az ő kancellárja a szövetségi kormány vezetője; a közös kormányé a külügy, a hadügy, a közös pénzügyek, jóléti és jogügyletek.

⁵ *Grundlagen und Entwicklungsziele der österreichisch-ungarischen Monarchie.* Wien-Leipzig, 1906. 208.; *Das Selbstbestimmungsrecht.* Wien, 1918; *Der Kampf der österreichischen Nationen um den Staat. I.* Wien, 1902.; lásd még Bauer, Otto: *Die Nationalitätenfrage und die Sozialdemokratie.* Wien, 1907.

Ezt egyébként nem nemzeti alapokon összeválogatott, hanem kimondottan szakértői kormányynak szánta. (Egy nemzetileg vegyes tanácsot tervezett melléje.) A parlamentet a nyolc részállam polgárai választják.

Renner is nyíltan vállalta, hogy autonómia és föderalizmus összetartoznak. A helyi önkormányzatokra épülő autonómia önmagában elkülönülés, fontos nemzetkonstituáló keret, azonban csupán részállamiság, mindenképpen feltételezi egy magasabb egységbe való betagozódását az önrendelkezés, a beleszólási jog alapján. Jászi Oszkár később sajátos módon ezt a föderációs momentumot találta gyengének a szóban forgó tervezetben.

„Szláv állam” volt elsősorban Ausztria (népességéből csak 35% a német), de azért a magasabb szinten, s a belső országrészek közt is a német lett volna az érintkezés nyelve. A renneri megoldást – nem csak nyelvi okokból – a cseh szociáldemokraták sem fogadták el. Hiába volt tehát az a remény, hogy a proletariátus egyformán védett a nacionalizmussal, a pánszlávizmussal és pángermánizmussal szemben. R. A. Kann összegyűjtötte a tervezet fogadtatásának egyes mutatószámait, amiből az tűnt ki, hogy a német balszocialisták is éppúgy elutasították, mint a megkérdezett 13 tudóskiválóság, 1 híján; 60 Reichstagképviselőből viszont egyharmad használhatónak vagy továbbfejleszhetőnek tartotta. (1916-ban a tartományi autonómiára vonatkozó körkérdésre a jogászok nagy többsége nemzeti körzetek megteremtését ajánlotta – de persze etnikai kikerekítés nélkül, s a központi parlament fontosságát hangsúlyozva.)

Itt még két kiegészítő megjegyzést kell tenni.

Az osztrák kiindulású terv ismeretesen teljesen mellőzte Magyarországot. Tudjuk, a kívülállók nem eléggé értették az itteni világot, az országot reformok szempontjából szinte reménytelennek tartották! Renner azért valamelyest bízott egy átalakuló Ausztria példájának magyarországi vonzerejében. A nézeteit továbbfejlesztő, nála radikálisabb Otto Bauer viszont fegyveres intervenciót is el tudott képzelni a haladás nevében a pannóniai nemzetiségek, a parasztság „felszabadítása”, az általános választójog bevezetése céljából.

Az ausztro-marxista koncepció fontos elem volt a kommunista nemzetiségpolitikai gondolkodás alakulásában. Sztálin még az első világháború előtt tanulmányban utasította el Renner és Bauer nézeteit, s inkább a területi autonómia oldalára állt, akárcsak Lenin, a személyi autonómiát egyszerűen nacionalizmusnak minősítve. Találónan kifogásolták a tervezetben a centralizációt a gazdasági dimenzió kikapcsolását – ami máig

bizonytalan, mégis fontos aspektusa az autonómia-nézeteknek. Az orosz szakszerűség mögött persze meghúzódott egy olyan machiavellisztikus momentum, hogy a nemzeti kérdést nem (kompromisszumokkal) megoldani kell, hanem feszítőerejét a rendszerváltoztató forradalom hajtóanyagának kell tartalékolni. Számításuk ismeretesen jórészt bevált. Korszakunk legvégén pedig még Bauer és Renner is átállt a német nemzeti rendszerváltók, végülis a szecesszió, a szeparatisták oldalára.

A magyarországi aspektus

Minden autonómiatervnek a kiindulási alapja, rejtett modellje térségünkben az 1867. évi osztrák-magyar kiegyezés. Egyrészt azért, mert ez az egyetlen átfogó, történelmi előzményekre épített autonómia, amely megvalósult. Olyan teljes értékű változat, mely közvetve még a szecesszió, az elszakadás elvi lehetőségét is magában hordozta. Volt rajta mit irigyelni, hiszen még alváltozata: az 1868. évi magyar-horvát kiegyezés is a korban elsősorban üdvöztőnek tartott területi-nemzeti alapú rendezést realizálta. Innen van az, hogy a kiegyezés idején szélesebb körű nekibuzdulás volt további hasonló megoldások kialakítására. A horvát-magyar *Nagodba* nem csak a magyar állam nemzetiségeinek számított mintának (az idő multával azonban elérhetetlen délibáb lett), hanem a Lajtán túl is, így a galíciai lengyelek számára már 1868-ban. Példaként végigvonul az egész korszakon.

Ugyanakkor minden nemzeti autonómiatörekvés érthetően jobbra a dualista struktúra, közvetve vagy inkább közvetlenül a 67-es magyar önrendelkezés ellenében fogalmazódott meg. A magyar királyság területén egyértelműbben, Ausztrián belül inkább közvetetten.

A magyar államban a területi autonómiának a szerény hagyományait a modern korban akár el is lehetett hallgatni, ha eltekintünk a nagymúltú, sokáig nagyhatalmú vármegyéktől. A jász-kun vagy székelly kollektív kiváltságrendszer már korábban elsorvadt, az erdélyi szászok ún. Királyföldjét is betagolták a megyerendszerbe – amúgy ezeket a polgári felfogás feudális privilégiumoknak, reakciós struktúráknak tartotta, alig másnak, mint a militarista-abszolutista bázisú, Tisza Kálmán alatt ugyancsak felszámolt Határőrvidéket. Nagyjából ugyanaz volt a dilemma, mint Ausztriában: egy etnikai-nyelvi föderalizálás az ország szétesésével fenyegetett, még a megyék autonómiáját is

csorbítani kellett, legfeljebb a kikötőváros, Fiume lehetett – igaz a horvátok ellenében – tényleg autonóm. Még leginkább valaminő személyi autonómia fért volna össze a központosító magyar berendezkedéssel. A nemzetiségek itt lényegesen strukturálatlanabbak, gyengébbek voltak, mint az ausztriai nem német nemzetek. Szinte hiányzott „saját” hivatal szervezetük, civil intézményhálózatuk.

Az egyházi autonómia ebben az esetben nemzeti szempontból komoly jelentőséggel bírt, különösen a görög katolikus és a görögkeleti egyház vonatkozásában. Ismert a szerb ún. nemzeti-egyházi kongresszus és a pesti kormány állandósult kötélhúzása az állami beleszólás mértéke és a főpokok kinevezése körül. A román ortodox egyház a kiegyezés után is ugyanilyen nemzeti bástya funkciót töltött be, valós oktatási és kulturális autonómia hordozója volt, amelyet 1907–8-ban sem sikerült Apponyinak – jól átgondolt, sok valós modernizációs törekvést hozó törvényekkel – kötelező béremelések és államsegélyek útján – megtörni. A nagyszebeni ortodox konzisztórium a nemzeti román oktatáspolitikai minisztérium szerepét is ellátta, így a védekezést is kidolgozta a magyarosító törekvések ellen.

Ma már tudjuk, hogy a magyarországi egyházi autonómiák mináltalán szolgáltak Bosznia-Hercegovinában. Az ottani szerbek a századvégtől szerettek volna egy ugyanolyan ortodox öngazgatást maguknak, mint a magyarföldi szerbeké. (Ausztria számukra nem lehetett modell a görögkeleti autonómiák ottani hiánya miatt.) A boszniai egyházi autonómiamozgalom az előző században, Kállay Béni alatt még nem, Burián István közös pénzügyminisztersége alatt, 1908-ban már sikerrel járt, mind az ortodox, mind az iszlám közösség számára. Maga Bosznia autonómiát nem kapott. 1910-ben a bevezetett Landesstatut ugyanakkor nem csak helyi kormány-szervekről rendelkezett, hanem tartománygyűlésről is, ami mégiscsak politikai fórumot jelentett. A kortársak számára Bosznia-Hercegovina osztrák és magyar kondominium alatti félautonóm tartomány volt.

A szűkebb Magyarországon tehát nem alakult ki olyan politikai tér, hogy autonómia-viták bontakozzanak ki. Ilyen gondolatokra a magyar politikában nem találhattak partnert a nemzetiségek. Erejük nem volt ahhoz, hogy vitát generáljanak, összefogni – az 1895. évi budapesti kongresszusukat leszámítva – tartósan nem tudtak, tartós tömegbázisról korább lemondtak parlamenti passzivitási politikájukkal, ennek visszaszerzése az új században éppen csak elkezdődött.

Az osztrák és a magyar nemzetiségi politika közötti különbségek részben tehát a strukturális különbségekből adódtak. A nacionalista libe-

rális magyar nemzetállamépítés a centralizációt követelte meg, a hagyományos tagoltságra építő osztrák-német nacionalizmus inkább ingadozott a centralizáció kemény és puha változatai között. Jászi Oszkár már úgy látta, a magyar politika üldözi el a nemzetiségi értelmiség egy részét az országból. Tény, hogy az utókor által számon tartott nem-magyar politikai törekvések, az autonómiaigények is, idővel már a határokon kívül fogalmazódtak meg. Részben az ausztriai politika világában.

Nagy-osztrák megoldási javaslatok

A másik póluson, az uralkodóháznál persze nincsenek autonómia-programok. Ferenc József a cseh kiegyezési próbálkozásánál 1871-ben belátta, hogy a dualizmus bolygatása nagy földindulással járhat, nem is kísérletezett többet. Rudolf trónörökös a magyar liberalizmus kormányon tartását akár Ausztriával szemben is olyan fontos birodalmi érdekeknek tekintette, hogy tudatosan szemet hunyt az itteni nemzetiségek periódikusan goromba kezelése felett.

Egész más volt az új trónörökös, Ferenc Ferdinánd. Bigott, ultrakonzervatív, autokrata, Rudolfnál is kapkodóbb, mindenesetre az első az uralkodóházból, akinek módszeres, tartós kapcsolatai voltak nemzetiségeinkkel. Gondolatairól sokat írtak, érzelmeiről ő maga is, s mégis aránylag keveset tudunk biztosan. Iratai és legjobb ismerője – R. A. Kann – elemzése alapján világos, hogy a központi hatalmat, a birodalmi centralizációt akarta följavítani. Az is biztos, hogy vágya volt a 67-es kiegyezés – ahogy ő látta: a vég kezdetének – erős revíziója, a magyar állam, egyben a számára leggyűlöltebb nemzet különállásának felszámolása.

Ezen a ponton jön be a mi képünkbe. A korban a konzervatív centralizáció, a germanizáció akadálya Magyarország – megtörni alkotmányos úton nem lehet, a tervkovácsok számára marad az *oktroj*, az erőszak és a széles választójog, de csak itt Magyarországon. Úgy tűnik, Ferenc Ferdinánd hajlott a konzervatív klerikális színezetű, etnikai területi föderalizálásra. Kisebbségi tanácsadói nemzetük viszonylagos önállóságát remélték nála elérni, inkább vállalván egy abszolutsztikusabb struktúrán belüli egyenlőséget, szemben egy liberális berendezkedésen belüli egyenlőtlenséggel. Árulkodó, hogy a trónörökös Ausztriában nem tesz semmit a nemzeti feszültségek csökkentésére, sőt fékezi a késői cseh-német alkudozásokat – nehogy egy megegyezésből a német liberálisok

húzhassanak hasznot. Bizonyos, hogy 1914-re a politikában már higgadtabb lett. Indulatos magyarellenessége azonban nem múlt el.

A trónörökös céljaival szokták összekeverni Aurel C. Popovici etnikai-szövetségi tervezetéseit, az 1893. évi kolozsvári Replika-per román hőseit, aki az államfogház elől itthonról kimenekülve, 1906-ban adta ki *A Nagyausztriai Egyesült Államok* című könyvét. Popovici szinte imádta Ferenc Ferdinándot, de a Belvedere Műhelyébe nem került be. A dualizmus helyett föderalizmust akart, német nyelvi-kulturális hegemóniát, erős központi hatalmat; területi autonómiákat ajánlott, s ő is magyarellenes volt – akár a trónörökös.

A régi történeti egységekkel szemben, mint akkoriban a jogász F. Tezner, vagy a publicista R. Charmatz is, etnográfiai államkereteket tervezett, összesen tizenötöt, s megjelennek nála az ezeken belüli eltérő etnikumok enklávéi, melyeket kisebbségként – éppen a sokat bírált magyar nemzetiségi törvénnyel – védeni kell, bár ezek idővel természetes úton asszimilálódnak fognak. Érdekesség: a központi birodalmi parlament felsőháza nemzeti kvóták szerint állna össze, miként egy 42 tagú testület is, amely a kormány feletti legfőbb végrehajtó hatalom lenne. A tagállamok élére a császár állít helytartókat. A reformnak más útját, mint az uralkodói oktrojt, az államcsínyt ő sem látta lehetségesnek. Magyar, lengyel, cseh támogatást aligha remélhetett az etnikai alapon való felbontás tervéhez, abszolutisztikus kísérletekhez. Másfelől viszont túlságosan is sok demokratikus rész-mozzanatot tartalmazott ez a terv ahhoz, hogy a trónörökös vagy a konzervatív birodalmi arisztokrácia elfogadja. Beszélni sokat beszéltek róla, dicsérték, de valós párttámogatást sehonnan, az erdélyi románoktól sem kapott. Megvalósíthatóságában, legalábbis rövid távon a románok sem hittek. Eszmei hatása viszont nem tagadható. A könyvet ki is tiltották Magyarországról.⁶

Megragadható, hogy a Monarchia válságának tartott időszak, az 1890 utáni bő két évtized reformtörekvések ideje is, transzformációs krízis – méghozzá olyan, amelyben a reform nem kizárólagos privilégiuma a klasszikus haladó erőknek.

Autonómia és föderalizálás kérdésében Ausztriában nincs ab ovo elutasítás, még a dél-tiroli olasz autonómiaigényt is 1908 előtt komolyan tárgyalják. A szélesebben vett oktatási területen még az előző század végén

⁶ Popovici, Aurel C.: *Die Vereinigten Staaten von Gross-Österreich. Politische Studien zur Lösung der nationalen Fragen und staatsrechtlichen Krisen in Österreich-Ungarn.* Leipzig, 1906.

megtörténik a nemzetek szerinti szétválasztás (Tirolban 1881, Csehországban 1891, Morvaországban 1897-ben). 1905 végén az ún. morva kiegyezéssel a választópolgárokat nemzeti körzetekbe sorolták – a nagybirtokot meghagyva nemzetfelettinek – a tartomány vezetésében egy kényes egyensúlyt alakítottak ki a németek és csehek között. 1910-ben Bukovinában került sor hasonló rendezésre, ahol négy etnikum igényeit sikerült összehangolni. A személyelvű autonómia ígéretesnek tűnt, bár Galiciában már nem volt bízható kísérlet. A háború kitöréséig az ausztriai politikai alkudozások úgy is értelmezhetők, mint az öröklött történelmi különállások átalakítása és tartalmi megtöltése, ami túllép az előkészítő szakaszon, odáig megy, hogy Bukovinában félig nemzeti alapon zsidó képviselőt alakítanak ki, Morvaországban is mindenütt biztosítják a két nyelv használatát, s személyi alapon kellett mindenkinek identitást választani.⁷

Magyarországon – láttuk – „egyszerűbb” volt a helyzet. Legalábbis látszólag. Itt nincs legitim tere az autonómiákban (területiben) való gondolkodásnak, nincs átjárás, a magyar elit ebben nem partner. 1865-ben Eötvös még föderációban látta a magyarság jövőjét – bár előbb meg kell erősödnie egy dualizmusban – Deák ugyanekkor Erdély részleges különállását még elfogadta volna. Később erről már nincs szó. A konstitutív paranoid momentumok pedig minden oldalon erősek, összekötik a külső veszedelmet a belsővel, így aztán nálunk például Tisza Istvánnak 1910–1914 közti paktumtárgyalásai miatt éppúgy meg kell küzdenie tekintélyes magyar ellenzökkel, mint román tárgyalópartnereinek a saját táborbeliekkel. A kompromisszumképtelenség kölcsönös.

Átfogó megoldás ebben a hosszú periódusban nem lehetséges. De ún. *modus vivendi* van igény és elszántság is, különösen a korszak végén. Ennek realizálása a Dalmáciától Bukovináig nyúló értékes osztrák kísérletsorozat, nálunk a 4 évig elhúzódó Tisza-féle román tárgyalások. Nem kisebb erő, mint a trónörökös, a magyar ellenzék – s részben Bukarest – együtt akasztják meg; akkor még úgy tűnt, nem véglegesen.⁸

⁷ A Lajtán-túli lépésről lépésre haladó jogkiterjesztést, megtorpanásait részletesen tárgyalja az idézett *Die Habsburgermonarchie III.* 1. és 2. fél kötete. Különösen figyelemre méltó a Reichsgericht és a Verwaltungsgerichtshof nemzeti vonatkozású tárgyalási anyagainak elemzése, amelyek külön is megvilágítják a magyar és osztrák viszonyok közötti különbségeket.

⁸ Öt évre rá, hogy a hazai románok 1905-ben feladták Erdély autonómiájának követelését, tárgyalások kezdődtek pártjuk nevében, majd közvetlenül pártjuk és Tisza István gróf az akkori elit „providenciális férfitúja” között. Nagy előrelépést ígért ez: egy addig el nem fogadott nacionalista párt elismerését, egy román nemzeti

A *modus vivendi* keresése, a paktumpolitika rendszere azonban inkább a történelem nyugalmi időszakához adekvát. Az öreg Deák is így gondolkodott a nemzetiségi politikáról. 1873-ban tömören úgy fogalmazott: együtt és egymás mellett mennél nagyobb egyetértésben megéljünk, ezt kívánja a világ is. A feszült nyugalmat felváltó háborús krízist egy ilyen struktúra már nem bírja ki. A világháborúban például hiába merült fel Erdély autonómiája, pedig akkor a vilmosi Németország is egy időre beállt a terv támogatói közé, remélvén ezzel a szomszéd Románia megtartását a Hármasszövetség rendszerében, akár megnyerését (Besszarábia odaigérésével) az Oroszország elleni háborúhoz. Azt azonban Berlin is be kellett lássa, Budapest ekkora „engedményt” éppen egy nemzetinek minősített háborúban nem tehet. Szorongatott helyzetben nem lehetett, nyugalmi helyzetben viszont nem volt létkérdés átalakítani. A kompromisszumok éppen csak megnyitott magyar útjának a világháború vetett véget, akárcsak az autonómia felé mutató reformokban előrébb tartó nyugati birodalomfél kísérletei lezárásának.

*

Ha azt vesszük, hogy a mai Európa még mindig küszködik mind a nemzeti autonómiák, mind a regionális önrendelkezés kérdésével, ha nem a realizáltság az egyedüli mérce, akkor szemben az író Karl Krausszal, miszerint a Monarchia a „világvég kísérleti műhelye”, indokoltabb az Európai Unió kísérleti műhelyének minősíteni.

konferencia partnerként való elfogadását. Aztán új püspökségek felállítása, választókerületek, később megyék átadása, nyelvi engedmények, törvényrevíziók, dotációnövelés, gazdasági segély kerültek szóba. 1913-ban már egy funkcionális autonómiát jelentő igénylistával állt elő a román párt, tudatosan túlkövetelésekkel telítve; így pl. mindenütt tanítsák a románt, román közigazgatási és bírósági nyelvet kértek. A teljes kudarcot ún. külső tényezők okozták. A trónörökös Ferenc Ferdinánd nem akarta a román-magyar közeledést, meg akarta tartani a románokat ütőkártyának a magyarság ellen majdani trónra lépéséhez. Pedig a komolynak szánt alku teljesen új perspektívát kínált. A Tiszát gyűlölő Jászi fel is ismerte történelmi jelentőségét, a nem egyenes vonalú fejlődés példajaként. S tudjuk: a románok után a szlovákok következtek volna. De a pártpolitikai igény még Jászinál is erősebb volt, ezért ő is támada az egyezkedést. A kompromisszumok magyar útjának a háború vetett véget. Rövid összefoglalását lásd *Erdély történetet. III.* (főszerk. Köpeczi Béla, szerk. Szász Zoltán) Bp., 1986, 1678–1689.